DR. MÁRKUS MIKLÓSNÉ NATTER-NÁD KLÁRA[1]

VALÓSÁG ÉS EMLÉK

Családi krónika (I.)

BEVEZETÉS

Az unokáimtól hangzott e kérés már több évtizeddel ezelőtt, hogy ***Mama mesélj,*** ám ez napjainkig újra, meg újra ismétlődik. A tartalom mindig megújult, változatos színes világot elevenítve fel, de ma már ez sem elég, írott formában való rögzítését várják tőlem. – *Majd, ha ráérek* – szoktam válaszolni, de egyre erősebben foglalkoztat a gondolat, és egyre több csodálatos emlék elevenedik föl. Visszaemlékezéseimet mindig azzal kezdem: *Nagyon szép gyerekkorom volt*… a felejthetetlen élmények befolyásolták és végig kísérik egész életemet. Drága férjem halála után harminc évig önállóan éltem, míg aztán másfél évvel ezelőtt úgy éreztem, életmódot kell váltanom. Sok most már egy lakás fenntartása, a saját magam ellátása, egyáltalán, a két emelet a lift nélküli házban.

Mégis, otthonba költözni? Nehezen szántam el magam. Kicsit érdeklődtem ismerősök körében. Három helyet találtam körülbelül megfelelőnek, az első szép is volt, jó is volt, de túl sok lett volna a várakozási idő. Keresgéltem tovább. Végre az Olajág Zuglói Otthonát első látásra a megfelelőnek találtam, és igen rövid határidővel be lehetett költözni.

Ha a döntés nehéz volt, a költözés még sokkal nehezebb, és éppen karácsony előtt. December 15-e volt e felejthetetlen nap. Az egész családom segített.

---

[1] Márkusné Natter-Nád Klára 1929. augusztus 18-án született Budapesten. Magyar zenepedagógus, kórusvezető, szerkesztő és zenetörténeti kutató. 1948-ban tanítói oklevelet szerzett, majd 1952-ben a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán ének-zenetanári és karvezetői diplomát kapott. Húsz éven keresztül különböző iskolákban tanított, emellett ifjúsági és felnőttkórusokat vezetett. A Zenetudományi Intézet ösztöndíjasaként a 19. századi magyar zenét kutatta. 1972-től húsz éven át a Tankönyvkiadó szerkesztőjeként dolgozott, ének-zenei tankönyvek és szakkönyvek megjelenését segítette. Munkásságával jelentősen hozzájárult a magyar zenei nevelés és a Kodály-módszer értékeinek megőrzéséhez és terjesztéséhez. Kimagasló szakmai tevékenységéért megkapta a Magyar Kultúra Lovagja címet. 2017-ben vasdiplomával ismerték el több évtizedes pedagógusi munkáját. 2022-ben Rubin-diplomával ismerték el hét évtizedes pedagógiai munkáját a Liszt Ferenc Zeneművészet Egyetemen.

Egyszobás apartmant kellett berendezni. Gondosan válogattam, előző, rómaifürdői lakásomból minden darabot, mert emlék fűz mindenhez, amit magammal hoztam új otthonomba. Mondhatom, hogy hosszú napokig, hetekig foglalkoztam szinte éjt nappallá téve a berendezkedéssel. Nem volt nyugtom, amíg olyanná nem varázsoltam, amilyenné szerettem volna. Említettem, családom sokat segített, mindenben támogatott, végül meg is értette döntésemet.

Eltelt fél év, az új, kedves környezetben nyugalmat találtam, és egyszerre csak megrohantak az emlékek. Úgy érzem, most már megengedhetem magamnak, hogy az emlékeimmel foglalkozzam. Az idő, amit megéltem, közel száz év. Élettörténetem több szakaszra oszlik, részben maga a történelem osztotta szakaszokra. Most megragadott az írás öröme, hogy a bejárt utat felidézzem és, írásban is közreadjam, bizonyítsam zenei elhivatottságomat, ha nem is zenei családból származom, de a kultúra sokszínű világában éltem.

HOGYAN IS KEZDŐDÖTT?

Szüleim felvidéki származásúak. Nagyapám német nyelvterületről, Türingiából származik. A Monarchia idején vándorlásai során került a mai Szlovákiába, Zólyom megyébe Bartók Béla későbbi szlovák népdalgyűjtésének gazdag forrásvidékére. Zólyombrézón /Podbrezova/ volt egy neves vasgyár, jó munkahelyet keresve, ott vállalt állást, és telepedett le. Tót feleséget választott, akik Sebesér-Bisztra /Bystrany/ éltek. Családunkban így a magyar, német, szlovák vér találkozott, több nép nyelvi és kulturális örökséget önazonosságtudatát, hordozzuk.

APAI NAGYSZÜLEIM ÉS A ROKONSÁG

Nagyapám: ***Nather-Natter Ede,*** Türingiában született az 1890-es évek másodikelső felében, Zólyom megyében, Zólyombrézón hunyt el 1906-ban.

Nagymamám: ***Zvarik Gizella***, Sebesér-Bisztrán (Breznóbányai járás) Bystra. született az 1890-es évek végén. Elhunyt, Benyuson 1953-ban. Ők hárman voltak testvérek: *Gizella*, és öccsei: *Egyed* és *Józsi*.

Unokatestvére Lina néni élete végéig *Bystrán* élt, magam is gyakran jártam ott látogatóba már gyerekkoromban is. Lina néni nagyon jól beszélt magyarul, mint mondta náluk a faluban magyar iskola volt, így ő jól megtanulhatta a nyelvet. A férje lakóhelyén szlovák iskola volt, így ő nem tanult meg magyarul. Egy fiú gyermekük volt *Nándor*-Nándi. Ő az iskolai időszakot Egyed Bácsinál töltötte

Znióváralján, ott járt Gimnáziumba. Miután megnősült két fiú gyermekük született, német feleséget választott. Nagyon szép dimbes-dombos vidék, nagy legelők voltak a család birtokában, és a dombtetőn volt a „szallas” (a környéken rövid a-val mondják) ott legelésztek a birkák és sajt készítéssel foglalkoztak, ostyepka és parenyica voltak a jellegzetességek. Zólyombrézó városa nem volt messze, úgyhogy édesapám többször mesélte, hogy gyerekkorában néha gyalogosan átsétáltak a nagyszülőket meglátogatni.

Édesapámék hárman voltak testvérek, ő a legidősebb *Miksa*, egy húga *Erzsébet – Bözsi* és egy öccse *Aladár-Ali.* Sajnos ez a szép családi élet váratlanul megszakadt, mert a nagypapa 1906-ban tüdőgyulladásban meghalt.

Édesapám **Miksa** akkor 13 éves volt. A tanulmányait Besztercebányán, majd Selmecbányán végezte, az érettségit követve Budapestre jött a Pesti Királyi Tudományegyetemre (mai nevén ELTE).

Aladár, édesapa öccse erdőmérnök lett. Selmecbányán kezdte az Erdészeti Főiskolát, majd a Trianoni határozat életbe lépését követően Sopronban fejezte be. Azt követően szlovák nyelvű különbözeti vizsgákat tett le *Brnoban*. Ennek eredményeként kapta meg a Szepesi Püspökség birtokának, erdészeti vezetését, amit 1949-ig, az államosításig töltött be. Székhelye – *Hranovnicán /Szepesvéghely/* a Tátra alján, Poprád városától 10 km.

Hranovnica

Ez egy igen nagy gazdaság volt, ami nagy szakértelmet, hozzáértést, erőt és energiát igényelt. A belső gazdaságot és háztartást a Nagymama vezette. Számomra csodálatra méltó volt, amint ezt irányították, és ahogy nőttem, egyre jobban nőtt a tiszteletem. Évente látogattunk oda, nagy szeretettel fogadtak, és

hamarosan otthonosan éreztem magam. Ott is otthon voltam, belém ivódott a gyönyörű hegyi táj, megismertem a vidéki életet, a felvidéki népeket, gondolkodásmódjukat, nyelvüket. A háromnyelvűség: magyar, szlovák, német abban a közegben természetes volt. Sok kis apró részletet fogok a következőkben mesélni, ami egybe foglalja és megalkotja a nagy egészet.

A lánytestvérük **Bözsi** a Mamával maradt. Őket később Egyed bácsi vette gondozásba mindaddig, míg Aladár elfoglalta munkahelyét a Szepességben. Odaköltöztek *Hranovnicára*, ahol Bözsi sajnálatosan néhány év múlva elhunyt. Sírja az ottani temetőben van, amit a nagymama igen sűrűn látogatott. Amikor ott voltam én is gyakran vele mentem.

Egyed bácsit erdőmérnökként először Budapestre helyezték a Minisztériumba, a Szalay utcába, abba a hatalmas épületbe, ami napjainkig is a Művelődés és Kultúra feladatait szolgálja. Érdekes véletlen, hogy sok évtizeddel később, én a Tankönyvkiadó szerkesztőjeként, ugyanebben az épületben dolgoztam. Idős korában meglátogattuk őt Besztercebányán férjemmel Miklóssal együtt, szívesen beszélgetett erről az időszakról amikor ő a Pilisi hegyeket járta és azt a legszebb erdőségnek tartotta. De nem sokáig tartózkodott Budapesten, mert rövidesen Túrócz megyébe helyezték, Znióváraljára. Klastor pod Znievom lett rövidesen a helység neve, ahol az erdészet főmérnökévé nevezték ki. Nagy tiszteletnek és elismerésnek örvendve ott teljesítette feladatát *Egidius Zvarik* néven egészen nyugdíjazásáig. Majd nyugdíjas éveit Besztercebányán töltötte saját házában. Nőtlen volt, de háztartás vezetője *Anka*, aki egész életében hűséggel, és szeretettel szolgálta, ide is követte. Teljes megértésben éltek, és élete utolsó éveiben őt feleségül vette.

A Nagymama másik öccse, **Zvarik József** megnősült. Trianon után Újdiósgyőrbe költöztek. Ott született lányuk Margit-Manci, férje *dr. Csehil István*. Az ő családjuk is Trianon után jött Magyarországra, Újdiósgyőrbe. Két gyermekük született: Éva (nem ment férjhez), Gyuri, megnősült, 2 fia van és most már unokáik. Ők is Újdiósgyőrben laknak – laktak. Velük rendszeres kapcsolatban voltunk, sajnálatosan Éva már 4, Gyuri 2 éve elhunyt.

A NEVEK ÍRÁSA

Nagyapámnak hosszú vándorlása idején míg el nem érte a célállomást, nevének kétféle írás módját kellett tapasztalnia. Akkoriban a kisebb falvakban az újonnan jöttek nevét a Parókiákon bemondás alapján anyakönyvezték, így kétféle

írásmód maradt fenn. Az egyik, a német lakta, kevés magyar nyelvű terület, ők pattogósan ejtik ki, a Natter-t két tt-vel. A másik, a szlovák, ahol az elnyújtott á th írást igényel. Így alakult ez a családban is. Édesapám Budapestre érkezése óta két t-vel írta a nevét Natter, míg az öccse Szlovákiában th-val. Nather.

Történt azután még egy változás. Az 1920-as évek végétől, Magyarországon kezdték egyre inkább javasolni, igényelni a nevek magyarosítását. Apukám ezt ügyesen megkerülve, kettős nevet választott. Akkoriban ez egy kicsit divat is volt, főleg irodalmi körökben. Mint botanikus úgy gondolta, a *Natter* – sikló, – otthona a nádasban van, ezért jól illik és jól is hangzik mellette a *Nád szó*. Nevét tehát *Natter-Nád* alakra változtatta és az én nevemet is így anyakönyveztette.

Itt azonban még egy névváltozást kell megemlítenem. Miksa német elnevezés Maximillian, így már diákkorában kezdték őt **Max**i-nak nevezni, és az legény korában szélesen elterjedt. Amikor visszaérkezett az orosz hadifogságból, Budapesten már mindenki *Max*i-nak nevezte. Azóta is ezt a nevet használta, így szólították őt, hivatalos és baráti körökben is. A *Miksa* elnevezést csak az írásaiban, aláírásaiban használta. Barátságos, érdeklődő természete nagyon közkedveltté tette, idős korában is, nagy ismeretségi körében mindenki *Maxi bácsinak* nevezte és ismerte őt.

ANYAI NAGYSZÜLEIM ÉS A ROKONSÁG

Édesanyám szülei is felvidéki származásúak. Szülei: Nagymihályból (Michalovce) költöztek Budapestre, az 1890-es évek elején.

Nagyapám: **Kupecz Mihály,** állami alkalmazott volt. Részt vett az I. világháborúban. Háborús sérülése után nyugdíjba vonult, elhunyt: Budapesten, 1938-ban,

Nagyanyám: **Dobrovszky Mária**, háztartást vezetett. Férje halála után *Anna* lányáékhoz költözött a Zugligetbe. Nagyon szelíd lelkű kedves anya és nagymama volt. Elhunyt, Budapesten, 1951-ben.

Két lányuk volt, **Mária** – *Ria és* **Anna.** Anyám húga *Anna -Annus* 10 évvel volt fiatalabb. Mellékesen itt szeretném megemlíteni, hogy én legjobban Annus-hoz hasonlítottam külsőben és természetben is. Talán az az oka, hogy a nagy korkülönbség mellett, azonos csillagzat alatt, és azonos napon születtünk.

Anna – Annus, férje *kapuvári Hausser Adorján-Dóri*, Aradon született, mérnöki tanulmányait Franciaországban végezte, és első munkahelye is Párizsban volt. Annával ott ismerkedtek meg, majd Budapesten házasságot kötöttek. Néhány

évig itt laktak Budapesten, itt született lányuk Gabriella 1927-ben, de már mint megelőzően, mint a magyar GANZ Gyár képviselője *Egyiptomba* kapta kinevezését. A család 13 évet *Kairóban* töltött. 1939-ben a II. Világháború kitörésekor kellett azonnal haza költözködniük. Azóta a Zugligetben laktak saját házukban. Erről az időszakról, majd hosszabban mesélek.

Egy lányuk *Gabriella, fé*rjezett: *Andor Endréné*, nekik egy gyermekük volt *Endre-Endi*. Hausser Adorján elhunyt 1962-ben, Annus néni 1984-ben, Lányuk Gabi: 2004-ben. Mindhárman Budapesten.

Dobrovszky Máriának volt egy bátyja, annak 2 lánya, ők Iglón, Csehszlovákiában születtek. Az egyik Pozsonyba ment férjhez, vele és családjával csak egyszer találkoztunk. A másik lány házasság kötése után Munkácsra költözött. Ott született lányuk, Erzsébet 1929-ben. Férje, *Kosztyu Győző*. Gyermekük nem volt, a szüleikkel laktak együtt szép kis házukban. Ővelük gyakran találkoztunk. Kárpátalja a háború elött rövid ideig tartozott újra Magyarországhoz, a háború után a Szovjetunióhoz, majd Ukrajnához. Az utazás nem volt könnyű lehetőség számukra, de amikor tehették látogattak a rokonokhoz Pozsonyba vagy Budapestre hozzánk. Az utóbbi időszakban,

lehetőség nyílt Magyarországra való költözésre, a feltétel lakás, vagy ház volt, ez rendelkezésükre állt, de lekésték a határidőt. Így csak a gyakori látogatások lehetősége maradt meg továbbra is. Mindketten Munkácson haltak meg, Győző 2010-ben, erről Erzsi telefonon értesített. Ő maga néhány évvel később, de pontos időpontot nem tudok, mert ez utóbbiról csak egy munkácsi ismerősének a telefon hívásából értesültem.

A SZÜLEIM

Édesapám, Natter-Nád Miksa újságíró**,** botanikus, ***k***ertészeti szakíró. Zólyombrézon született (Podbrezová) 1983. február 16-án. Az érettségit követve Budapestre jött a (későbbi nevén Pázmány Péter) Egyetemre. Tanulmányai azonban az I. világháború idején félbemaradtak. A háború alatt katonai szolgálatot teljesített, egyszer megsebesült, majd, orosz fogságba esett. Nemrégiben került a kezembe *Natter Miksa* orosz hadifogoly naplójának részlete, amely 1917. november és 1918. január 18. között készült. És 5 darab vöröskeresztes levelezőlap. Címzett: Max Natter, feladó: Znióváralja 1917. 1919. 1 levél, címzett: Hadifogoly Leszerelő Hivatal, feladó: Natter Aladár, 1920, Sopron. Ő maga gyakran és sokat mesélt főleg társaságban az ottani

eseményekről. Végig gyalogolták a nagy Szovjet-Oroszországot, végül Vlagyivosztokban szálltak japán hajóra és csak 1920 végén tértek meg Európába. Családja akkor már a trianoni határ túloldalán élt. Ő maga Budapesten maradt és újságíró lett. Változatos időszak volt ez életében, hiszen kereste a számára legmegfelelőbb munkahelyet. Több városban is dolgozott, több napi lapnál és folyóiratnál adta le írásait, minden esetben kulturális, vagy mezőgazdasági témában. Végül is megtalálta a megfelelőt úgy körülbelül az 1925-ös években, bizonyára ez is biztatta őt már a házasságkötésre. Az ezt következő Budapesten megélt időszakról szól jelen elbeszélésem.

Édesapám a házasságkötése utáni a Bulcsú utcában töltötte nyugodt évtizedeit, Édesanyám halála után még tizenhét évig. Budapesten állandó munkahelye a *Nemzeti Újság* és *Új Nemzedék,* ahol rovatvezető főszerkesztő volt. A napi menetrend úgy szólt, hogy reggel elment a Nemzeti Újsághoz, délben hazajött, megebédeltünk, majd lepihent, alvás után meguzsonnázott és ment a másik újsághoz, az Új Nemzedékhez. Mindkét szerkesztőség a Honvéd utcában volt, a Pallas nyomda reprezentatív épületében. Onnan késő este jött csak haza, kis koromban én már olyankor aludtam. Ez körülbelül ennyire rendszeresen zajlott egészen 1944 novemberéig. Akkor beszüntették mindkét újságot, aki az 50-ik évet elérte, nyugdíjazták, a többieket elbocsátották. Voltak, akik elhagyták az országot, több kolléga jött hozzánk tanácsot kérni, de akkor ez már nem a tervezés időszaka volt.

Legmaradandóbb emlékem édesapámról, hogy akár ezen időig, akár ezt követően, ha otthon volt, akkor az íróasztalánál ült és írt. Mert a lapszerkesztésen kívül előadásokat is tartott, gyakran gyógynövényekről vagy szobanövényekről, a Magyar Rádióban is elég rendszeresen. Saját könyvön is dolgozott. Megjelent a „Virágos könyv”,1939-ben, és azt követően az „Új Virágos könyv” 1942-ben. Mindkettő a Pallas Kiadóban és nyomdában. 1945 után nehéz éveket éltünk át, de állandó munkája eredményeként akkor is megjelent a harmadik könyve. Az „ÚJABB VIRÁGOS KÖNYV,” 1964-ben a Mezőgazdasági Kiadónál.

1956 után a Magyar Nemzet, állandó külső munkatársként szerződtette. Önálló rovata volt a „Virágos sarok” nagy olvasó tábora gyakran jelezte tetszését. Levelezési megbízása is volt. 1981-ben elnyerte élete nagy elismerését: „Natter-Nád Miksa **1981-ben** kapta meg a **MÚOSZ Aranytoll-díját** újságírói munkásságának elismeréseként.” Ezt a CSEMADOK életrajzi összefoglalója is

egyértelműen közli. (csemadok.sk). Igen nagy öröm volt ez számára, és valódi megbecsülés egész élete munkásságának.

1929 óta Ugyanabban a lakásban élt, ugyanannál az íróasztalnál dolgozott élete végéig (egy fénykép maradt erről). Kórházban hunyt el 1982. április 4-én.

***Édesanyám**: Kupecz Mária – Ria,* Budapesten született, 1895. szeptember 13án. Váratlan szívinfarktusban hunyt el, Budapesten, 1965. október 22-én. Édesanyám férjhezmenetele előtt tisztviselőnő-szerkesztőségi titkárnő. Nagyon jó gépíró volt, többször mesélte, hogy több gyorsasági versenyen győzött. De magam is láttam otthon, ha néha Apukámnak segített azzal, hogy a cikkiet gépelte, micsoda gyorsan mozogtak az ujjai. Megbízható, jó munkaerő lehetett, mert egész életét e tulajdonsága jellemezte. Véletlen módon megmaradt az egykori útlevele. Ebből kiderül, hogy éveken keresztül a nyári hónapokban külföldön járt. Ausztria, Németország, Olaszország és Franciaország beutazásai szerepelnek. Az Itáliában, az Adria partján töltött időről mindig különös meghatottsággal emlékezett. És meg kell említenem, hogy *Annus néni* hálával mesélte nekem, hogy mikor már ő is felnőtté vált nővére *Ria*, őt is magával vitte egy-egy nyaralásra. Így volt lehetősége, hogy eljutott Párizsba, ahol megismerkedett majdani férjével, Adorjánnal.

Szüleim hosszabb ismeretség után 1927-ben kötöttek házasságot. Erről csak egy bekeretezett dátummal ellátott szép virágcsokor emlékem volt. De azt többször említették, hogy akkor Budapesten, a IX. kerületben laktak. Arról viszont gyakran és sokat mesélt édesanyám, hogy sokáig kerestek új lakást, és a jelenlegit tervrajzról választották. Ez az a VI. kerületi Bulcsú utca 23/a., 6 emeletes szép nagy bérház második emeleti 2 szoba lodzsás, erkélyes összkomfortos lakása.

Én a IX. kerületi Bakács téri szanatóriumban születtem 1929. augusztus 18-án. Onnan már engem az új lakásba vittek, a Bulcsú utcába. Azóta is ott laktam egészen a férjhezmenetelemig. Az én esküvőm szép szertartása 1956. február 18-án volt.

Mindazt az emléket, ami rögződött bennem leírtam, szüleim szeretetével párosulva ez az, ami biztossá, megbízhatóvá tette körülöttem az életet.

AZ ELSŐ ESZTENDŐK

Születésem után, édesanyám már nem vállalt állást, otthon a háztartást vezette és velem foglalkozott nagy szeretettel. Sokszor emlegette, hogy a Városligetbe, vagy a Margitszigetre sétált ki velem még babakocsis koromban. Itt meg kell jegyezni, hogy abban az időben mindkét hely bizonyos területére belépőjeggyel lehetett bejutni. Ehhez az újságírók állandó belépőt kaptak, a családtagok is felhasználhatták. És volt még néhány ilyen kivételes hely, például az Operaház és a Nemzeti Szinház, ezek látogatása későbbi életemre hatással voltak. Ahogy nőttem, növekedtem, a séták megmaradtak újabb formában. Jártunk anyukámmal játszó térre, kisebb alkalmi előadásokra. Vándor cirkuszok járták az országot mindig érdekes állatsereglettel érkeztek, hangos bemondóban hirdették déli vagy esti előadásaikat, néha ezen is részt vettünk. Sok mesét mondtak nekem, vagy olvastak föl. Ezt különösen szerettem, mert utána sokat beszélgettünk és tovább szövögettük a történetet, ez már az improvizálás kezdetét jelentette.

Négy éves koromtól kezdve már egy új, a szellemi fejlődést igénylő foglalkozás került előtérbe. Egy kedves osztrák néni, „Tanti" jött minden délelőtt, hogy velem 3-4 órát, sétával, beszélgetéssel játékkal eltöltsön. Ekkor még jobban fokozódott, hogy kifejezetten német területről, ottani mesebeli történetekről hallottam, és néhány német gyerekdalt énekelgettünk. Azon körülmények között ezt természetesnek találtam, és végeredményben ennek köszönhető, hogy a német iskolába már biztos nyelvtudással érkeztem. A magyar gyermekdalok és népdalok megismerése, éneklése nálam a németet követően következett. Mivel a környezetemben sem hallottam magyar gyerekdalokat, akkor nem éreztem hiányát. De elérkezett az időszak, amikor erre rádöbbentem és sokszoros erővel és szeretettel pótoltam. Erről a témáról a következő folyatásban szólok.

Mi, a Budapesten élő család, amig lehetett, minden évben nyaranta hazajártunk Zólyom, Turóc vidékére és főképpen a Szepességbe, a Nagymamához és a Püspöki főerdész Aladár bácsihoz, apám testvéréhez. Minden évben több mint négy hétre. Apukám szabadsága miatt csak két hétre tudott jönni, azt is csak 1938-ig, mert még tartalékos katonaköteles révén az országot nem hagyhatta el.

AZ UTAZÁSOKRÓL

Engem kilenchónapos koromban vittek először a felvidéki Nagymamához. Anyukám gyakran emlegette ezt az utat. Éjszakai vonatot választottak, hogy

nyugodtan tudjak aludni. De nem aludtam, hanem egész idő alatt vidáman, szinte fáradhatatlanul mászkáltam négykézláb a padlón, vagy lendületesen gyalogoltam végig a folyosón. Az utazás azóta is, a mai napig, élvezet számomra, a munkámmal járó utazásokat is – ezt sokan tanúsíthatják – mindig örömteli lehetőségként éltem meg.

A szüleim a továbbiakban minden esztendőben megtervezték a felvidéki utazást, július vagy augusztus hónapra. Iskoláskoromban már a tanulmányi eredmények jutalmául közölték, hogy utazunk, és jól emlékszem, ugráltam a boldogságtól, annyira örültem a hírnek. Megkezdődött a pakolás. Anyukám két nagy bőröndbe csomagolt. Nekem volt egy kis bőröndöm, amibe nagy élvezettel rakosgattam kis játékaimat. Útlevél, menetjegy, minden el volt intézve. Következett a nagy nap.

Naponta közlekedett gyorsvonat Budapest és Poprád között, odafelé reggel 8 órakor indult a Keleti pályaudvarról. Kora reggel elkészültünk, akkor Apukám lement taxit „fogni”, nem volt telefonhívás, ezt a kifejezést használták. Közel volt a taxiállomás, az utca sarkán. Apukám beült a taxiba, megálltak a házunknál, feljöttek a sofőrrel a nagy bőröndökért, aztán mindnyájan beültünk. A pályaudvar parkolójában hordárok várakoztak, egyensapkát és számot viseltek, hívásra jöttek, kocsira rakták a bőröndöket, úgy vitték a vonathoz, és a csomagtartóba, is ők tették fel, megfelelő díjazásért. Anyukámmal kettesben utaztunk, rendszeresen egy hónapra.

A nemzetközi vonatokon nagyon szép, kényelmes, tiszta ’Pullmankocsik’ közlekedtek, általában az ablak mellett volt helyünk. Miskolcon hosszabb ideig állt a vonat, néha Manci néniék kijöttek az állomásra, hogy ott egy kicsit beszélgessünk. Ezután már készültünk, mert Tornyosnémetinél következett a határellenőrzés. Ez olyan érdekes kis része volt az útnak. Kettesével jöttek, előbb az útleveleket ellenőrizték, aztán másik kettő a csomagokat: mutatták, melyik bőröndöt vegyük le, keresgéltek benne, jobbról balról fölhajtogatták a ruhákat. Semmi hibát nem találtak, mentek tovább. A következő állomás már csehszlovák területen volt, ott a helyi határőrök és vámosok szálltak föl, ugyancsak kettesével, és ugyanígy végig néztek mindent.

Mindig örültem, hogy a határ után átmentünk az étkezőkocsiba. Ez általában egy-két kocsival előbbre volt, ezért át kellett haladni a peronon, az összekötő átjárókon. Nagyon szép étkezőkocsi fogadott, könnyű ebédet fogyasztottunk. Helyünkre vissza térve kicsit még pihentünk, majd lassan készülődtünk a

leszálláshoz. Tudtuk, hogy Poprádon vár minket *Ali bácsi.* Nagy integetések közepette befutottunk az állomásra, leszálltunk, beültünk a kocsijába, és egy 10 km-es autózással megérkeztünk hozzájuk, *Hranovnicára,* ahol Nagymama már a ház tornácán fogadott.

Az utazásunk szinte mindig zökkenőmentes volt, csak néhány kivétel akadt. Egyszer, már csehszlovák területen közölte a kalauz, hogy a vonat meghibásodott, csak *Spišská* Nová Ves–*Iglóig* közlekedik, ott majd gondoskodnak az utasokról. Ettől kezdve készültünk a leszálláshoz, de találgattuk, vajon Ali bácsi értesült-e erről. Természetesen igen, és ahogy közeledtünk az állomásra, már láttuk integető alakját. Az ablakunk előtt megállt és fölszólt: „a Klárit adjátok ki az ablakon." Utána még néhány csomagot segítettek nekünk kiadni, majd Anyukám is leszállt és mentünk a kocsihoz, hogy egy jó félórás autózással beérjünk Poprádra, majd onnan haza, ahol Nagymama szokás szerint már a tornácon várt minket.

A másik eset hazafelé történt. Délután a vonat Poprádról három órakor indult és késő este érkezett Budapestre. Apukám mindig az állomáson várt bennünket.
Egy alkalommal, indulás előtt, úgy éreztem, feszült otthon a légkör, késve kezdődött az ebéd, és a szokottnál később indultunk. Ráadásul – ami még soha nem fordult elő – félúton leállt az autó. Nagybátyám kiugrott, felnyitotta a motortetőt és elkezdett vizsgálódni. Egy mellettünk elhaladó kocsi megállt és a vezető felajánlotta segítségét. Akkor ketten vizsgálgatták tovább a motort, végül Ali bácsi megkérdezte az idegentől, nem vinne-e el minket az állomásra? Persze, válaszolta, elférünk az ő kocsijában, de hány órakor is indul a vonat? Hát igen, háromkor! – azt meg már lekéstük. Döbbent csönd… Akkor visszagurulunk *Hranovnicára* – így is történt. Ott még az volt hátra, hogy Édesapámat telefonon értesítsük, ne várjon minket aznap. Ez se volt egyszerű, mert akkor faluhelyen a telefon „kurblival" működött, azaz tekeréssel kellett a postán bejelentkezni távolsági beszélgetésre, és csak ott a központban tudták kapcsolni a hívott számot. Sikerült a kapcsolás, másnap azután a megszokott rend szerint hazaérkeztünk.

1941-ben vagy '42-ben a húsvéti szünet idején is ellátogattunk a Nagymamáékhoz. Pesten már tavaszodott, de a Tátra aljában még hó födte a tájat. Szép két hetet töltöttünk el akkor is. A hazautazás viszont izgalmasnak ígérkezett. Reggel a hangosbemondó árvízveszélyt jelzett, az erős ár utakat, hidakat rombolt. Délben a poprádi pályaudvar közölte, hogy Kassára nem indul

vonat a vasúti híd megrongálódása miatt, úgyhogy átszállással lehet Budapestre utazni, Sátoraljaújhelyre gyorsvonattal, onnan tovább személlyel. Ez azt jelentette, hogy másnap hajnalban érünk csak haza. Ali bácsira várt, hogy erről Édesapát értesítse. Mi felszálltunk a vonatra azzal a szép elemózsiás csomaggal, amit a Nagymama készített nekünk. Ezzel el is voltunk a határig. A vámvizsgálat ezúttal rövid volt. Már alkonyodott, a szerelvényünket ide-oda tolatták, mert mozdonyt kellett cserélni, aztán egyszerre teljesen besötétedett. Félelmetes volt, körülöttünk csak a fekete víztükör, amiben a vonat fényei csillogtak. Édesanyámmal ketten ültünk a kupéban, amely most egyáltalán nem biztosította a Pullman-féle kényelmet. Szorosan összebújva próbáltunk bóbiskolni. Nagyon lassan virradt, de ahogy világosodott, egyre barátságosabb táj tekintett felénk. Próbáltunk még egy kis erőre kapni. Ahogy megláttuk az állomáson Édesapám integető karját, nyugodt mosolyát, már megbékéltünk ezzel a nehéz éjszakával.

Mindig pontosan kihasználtuk a szünidőt, úgyhogy mikor megérkeztünk, ezúttal már folyt a tanítás. Nagyon szerettem az iskolát, soha nem mulasztottam, ha volt is hiányzásom, vittem igazolást, amit el is vártak. Kicsit nőtt akkor az önérzetem, hogy ilyen komoly indok, mint vasúti késlekedés, árvíz, a mulasztásom indoka.

AZ ELSŐ ISKOLA

Engem a szüleim már csak a családi örökség révén is 1935-ben a Budapesti Német Birodalmi Iskolába írattak, ez a Damjanich utca 4-6. szám alatt működött, még 1908-ban, tehát a Második Birodalom idején alapították. Minden gyerek tudott németül, azt egymásról még nem tudtuk, ki melyik nemzetiség tagja. Koedukált iskola volt, az elemi 4 osztályában vegyesen ültünk fiúk, lányok egy tanító bácsink volt Herr *Schnabel,* nagyon szerettük. Magyar tanító néni írás-olvasást tanított. Nagy súlyt fektetett a helyesírásra, sok „tollbamondás” írásra emlékszem. De meg is tanultuk, hálás vagyok érte. Ugyancsak hálával emlékszem *Unterecker Erzsébet* tanárnőre, aki 3. és 4. osztályban magyar irodalmat és Magyarország földrajzát tanította. Az 5. osztálytól ketté vált az osztály reál- és humántagozatú gimnáziummá. Az egyik az angol, a másik a latin nyelvet tanulta. Később a francia nyelv lépett be mindkét tagozaton. Ettől kezdve külön padsorban ültek a lányok és a fiúk. Körülbelül azonos létszámban voltunk, azonos arányban lányok és fiúk, magyarok és külhoniak. Tanáraink férfiak és mid német anyanyelvű. Ez volt az

egyik nagy előnye ennek az iskolának, hogy a legtisztább kiejtéssel tanultuk és gyakoroltuk a nyelvet, ez nagy előnyömre vált a későbbiekben is. A magyar irodalmat és magyar történelmet kiváló tanárnő, *dr. Grexa Gyuláné* tanította, igen magas színvonalon. Csak ismételni tudom, hogy nagyon szerettem az iskolát és iskolába járni. Jó barátságok szövődtek. Iskolán kívül leginkább csak magyar osztálytársakkal találkoztunk. Családi összejövetel, kirándulás, műjégpálya, tánciskola mind jó találkozóhelyek voltak, szívesen voltunk együtt. De gyakoriak voltak már a telefon beszélgetéseink is, sőt felsőbb osztályokban már a leckék megbeszélése is sűrűn előfordult.

Még meg kell említenem a büntetésnek az ott szokásos formáját, amit mindenki megemlít, ha valaha ebbe az iskolába járt. „Eine Stunde Arest". Az utolsó szót jó pattogósan ejtették ki, vagyis 1 óra bezárás. Nem egy nehéz áristom volt, de hát mindenki inkább hazamegy, mint ott tölt még egy órát. Valami kis rendbontás, kis beszélgetés óra alatt már kiválthatta az „Arest" eredményét. Elkérte a tanár az ellenőrző füzetet, beírta a szülőnek, hogy gyermeke másnap egy órával később megy haza, a nebulónak pedig ezt az utolsó órát egy felsőbb osztályban kellett eltöltenie.

Jó hírű neves iskola volt, a későbbi évtizedekben is több neves személy, akik egykor odajártak nyilatkoztak (Rádióban, TV-ben) nagyon pozitívan az iskoláról, Karinthy Frigyes, Székely Éva olimpikon, Darvas Iván színész.

1943-ben végeztem a 8. osztályt, azaz a 4. gimnáziumot. Akkor már elég erős háborús hangulat uralkodott, gyakran volt már légiriadó, sőt már bombázás is előfordult. Szüleim kezdtek aggódni, iskola változtatáson gondolkoztak.
Megvolt a lehetőség 4. osztály után új, magyar gimnáziumot kezdeni, – de akkor különbözeti vizsgát kell tenni latinból még nyáron. Vagy egy másik iskola típust választani. Én emlékeztem anyukámnak arra a tervére, hogy majd ebben a korban engem Ausztriába küldenek leánynevelő intézetbe. Ez az ötlet előbújt nála, amikor a tanítóképzőt kezdte emlegetni. Apukám meg mindjárt ahhoz kapcsolódott, milyen jó lehetne akkor vidékre menni, Zsámbékra gondolva, és az mennyivel megnyugtatóbb lenne. Na nem egy nap alatt döntöttünk erről, ezen egy kicsit elvitázgattunk. Végül megszületett a döntés, menjünk ki és nézzük meg. Ez egy újabb létesítmény, svájci rend, a Keresztes Nővérek tartják fenn, a körülményekhez képest modern, jól ellátott, jó hírű intézmény. A Széna térről egy óra alatt ért ki az autóbusz. Május végén szép napsugaras időben mentünk, mikor odaértünk és fölértünk a sok lépcsőn az udvaron, éppen a lányok

tornáztak az évvégi ünnepi műsort gyakorolták. Remekül nézett ki, döntő élmény volt számomra. Ezután bemutatták nekünk az egész épületet. Nagyon tetszett, azért merem ezt így leírni, mert később is ehhez a véleményemhez csalatkoztam.

A ZENÉVEL VALÓ KAPCSOLATOM KEZDETE

A véletlen, vagy megtervezett ismeretségek óhatatlanul is befolyásolják az ember életét. Szólhatok mindkét esetről. Én nem jártam óvodába, édesanyám születésem után már nem járt el dolgozni, háztartásunkat vezette és engem végtelen szeretettel nevelt. Utólag mondhatom, hogy nagyon bölcsen. céltudatosan és okosan. De dalolni nem igen hallottam őt. Nem ismert gyermekdalokat, sőt magyar népdalokat sem, de a zene szeretete erős volt, klasszikus műveket ismert és különösem az operákat szerette, irántuk való érdeklődése erős volt. Édesapám szívesen dalolgatott, de ő főként a magyar nótákat ismerte. Viszont az operák ismerete és szeretete nála is erős volt. A társaságukban volt egy jó barát kollégája, ővelük gyakran találkoztak és az ő felesége zongoratanár volt. Így került szóba az én zongora tanulásom.

Számomra ez azzal kezdődött, hogy hárman: Piroska néni, anyukám és én, aki akkor 5 éves voltam, ellátogattunk a Teréz kőrúti híres zongora szalonba. Számomra ez nagy újdonság volt. Körbe jártuk a hatalmas üzletet, csodáltam a sok szép zongorát és pianínót, ismerkedtem velük, Piroska néni pedig, amit megfelelőnek talált, ki is próbálta. Sok időt töltöttünk ott, és egy nagyon szép régi *Krauss Stuttgart* márkájú pianínót választottak.

„Dédunokáim is szeretik ezt a pianínót.”

Amikor haza szállították, arra a helyre állították, amit anyukám megjelölt és mindaddig ott állt, amíg otthon laktam. Nagyon a szívemhez nőtt. Mikor férjhez mentem, vittük az első új lakásba, majd minden további költözéskor velünk jött. Ősszel Piroska nénivel megkezdődött a zongora tanulás. Nagyon jó hangulatban teltek az órák, de egy év sem telt el, ezek elmaradtak, Piroska néni megbetegedett és sajnos a betegség győzött felette. Anyukám elkezdett érdeklődni kivel folytathatnám. Ajánlottak egy nagyon jó zongoratanárnőt *Sztrókay Vali* néni személyében, de őróla majd külön szólok.

Ezután lépett az életünkbe a „véletlen”. A történet ismét Hranovnicán (Szepesvéghelyen) kezdődik, 1935 nyarán történt, arra az emlékre hagyatkozom. Még nem voltam iskolás azon a nyáron és egyik este a hálószobánkban voltunk már, ahol én elejtettem egy üveget, ami apró darabokra tört. Anyukámnak miközben kezdte eltakarítani, és egy kicsi szilánk a nagyujján keresztül a vérébe csúszott, erős fájdalmat érzett. Ali bácsinak szólt, aki azonnal ment a kocsihoz és indultak Poprádra az orvoshoz. De az orvos tovább küldte őket a következő városba a kórházba. Engem otthon lefektettek az ágyba, odajött mellém az egyik szolgálólány, aki őszinte szeretettel vígasztalt és nyugtatgatott, de szlovákul, mert ő csak úgy tudott, és gyertyafény mellett, mert ez a szoba a hátsó traktusban volt, és oda akkor az elektromos áram még nem volt bevezetve. Késő éjjel jöttek meg, anyukám vállig bekötözve, felkötött karral érkezett. És a hátralévő heteket is így viselte el, sőt az utazást is, amit láthatóan gond nélkül bírt. Ali bácsiék számára vigasztalásul felajánlották, hogy válasszon valami ajándékot, ami számára talán segít is kitölteni ezt az időt. És mit választott? Az ő praktikumára és szorgalmára jellemző, hogy egy nagyon szép sötétkék gyapjúfonalat, amiből egy nagyon csinos kosztümöt horgolt – mert a horgolni egy kézzel is lehet –, hazautazásig el is készült vele. Valóban ez az öröme volt, és a ruhát még évekig szívesen viselte.

A további kezelést itthon egy nagyon jó sebész orvos, *dr. Lévai György* folytatta. A Köröndön volt a rendelője. Ez nem volt nagyon messze a lakásunktól, a szép őszi időben gyakran sétáltunk oda. Míg várakoztunk, felesége, *Judit asszony* jött be egy kis beszélgetésre. Megtudtuk, hogy Lévay doktor úr nemcsak orvosnak kiváló, hanem remek csellista is. Az orvosoknak volt egy neves zenekara, évente többször adtak hangversenyt a Semmelweis teremben, de gyakran a Zeneakadémián is. A doktorné engem sem hagyott ki a beszélgetésből, a kis

gyerekek zeni neveléséről szólt, megemlítve *Irsai Vera* nevét, aki zenei előkészítő csoportokat vezet, éppen itt a közelben, és nagyon ajánlotta anyukámnak, hogy oda vigyen el engem, írasson be erre az esztendőre. Így is történt. Nagyon sok gyermekjátékot, gyermekdalt tanultunk, szívesen jártam oda. 1936 tavaszán az Orvos Zenekar hangversenyt adott a Zeneakadémia Kistermében és ennek a műsorába gyermek körjátékot is előadtak. Ezt alakította *Irsai Vera előkészítő csoportja*. Így történt, hogy én már 6 éves koromban szerepeltem a Zeneakadémián. Mondhatom, hogy nagyon élveztem, és bizony sokszor megemlegettem ezt az eseményt.

Az Orvos Zenekar azóta is sikeresen működik. De szólnom kell *a Lévai családról is.* Az 1940-es évek sok rossz emlékű eseményt hagytak maguk után. A kiváló szakember *Lévai doktor úr* tragikusan a Holokauszt áldozata lett.
Felesége, *Judit* erős lelkülettel nevelte tovább fiú gyermeküket. Kodály Zoltán nemes támogatása segítségével pedig *Lévai Judit* asszonymunka lehetőséget kapott a Magyar Tudományos Akadémia népzenei osztályán. Több évtizeden át eredményesen segített az iskolán kívüli zenei nevelés területén. Hosszabb ideig *dr. Kerényi György* népzenekutató mellett dolgozott.

1936 őszén megkezdődött rendszeres zongora tanulásom hosszú, szép időszaka hét éven át ugyanannál a tanárnőnél. Előkészítőbe többet nem jártam, *Sztrókay Vali néni* járt hozzánk, ő a Zeneakadémiát a kor neves zongora művészével, Hernádi Lajossal egyidőben végezte. Gyakran emlegette, találkozott vele, járt a hangversenyeire. De egyébként is gyakori hangverseny- és rendszeres opera látogató volt. Mindig tanított egy kis elméletet. Néha írásbeli feladatot is adott, az összhangzattan alaplépéseivel ismerkedtem. Amikor már kicsit igényesebb műveket tanultam, mindig beszélt a zeneszerzőről és röviden ismertette azt a kort, amiben élt. Néhány szót erről is mindig leírtunk a füzetbe.

Mint már írtam az opera két szabadjegye állt bizonyos időnként a rendelkezésünkre. A bal oldal 7. sor 1-es 2-es széke volt mindenkori helyünk.
Anyukám rendszeresen élt az alkalommal és a következő zongora órán kiértékelték az előadást, amit én is figyelemmel kisértem, és amint növekedtem elértem azt a kort, hogy már én is mehettem néha esti előadásra. A szorgalmas zongora óra jutalma pedig az volt, hogy *Vali nénivel* négykezest játszottunk, voltak nekem új kottáim, és régi opera részletek, amiket Ő hozott. Számomra ez a közös zenélés nagyon kedves befejezése volt az óráknak.

Az iskolában is volt egy jelentős zenei kapcsolatom. Az 5., azaz az első gimnáziumi osztályba új taulóként érkezett *Radó-Walter Marika*. Ő a kor neves drámai szopránjának, *Walter Rózsinak* volt a kislánya. Mindenkihez szólt egykét kedves szót, és amikor mi kerültünk össze mondta, hogy tanul zongorázni a Zeneakadémián a fiatal tehetségek osztályában, meg hogy az anyukája operaénekes. Na, nekem több se kellett, hogy folytassam a beszéd fonalát a magam opera történeteivel, ami számára is ismerősnek hatott és barátságot kötöttünk. A nagyszünetbe, mikor a lányoknak párban sétálva kellett az udvart körbejárni, rögtön társra találtunk egymásban. Aztán hazafelé is együtt indultunk, ők egész közel a Bajza utca elején laktak a saját házukban. Bőven volt beszélgetni valónk, kis betekintést kaptam a művész világba, amit anyukája mesélt, azt szívesen tovább szövögette, főleg a híres karmesterekről értesültem, és magyar kapcsolataikról. Jóléreztük magunkat együtt. Meg is hívtak egy-egy délutánra. Szép volt a házuk és különösen a nagy, pompás fogadó. A háború után államosították az épületet és a legutóbbi években átalakították, és ma már nyilvánosan látogatható.

Hagyományt jelentett az iskolában, hogy minden év végén volt egy nagy hajós kirándulás Pokolszigetre (Váccal szemben) tanárok, szülők gyerekek részvételével. Szép sport rendezvényekkel készültünk, különböző játékok voltak, kis bazár, árusítások, tombola. Így vidám formában zárult mindig minden esztendő.

A nyári szünetben soha nem találkoztunk az osztálytársakkal, majd csak az első tanítási napon. Ebben az iskolában mindig szeptember 15-én kezdődött a tanítás, így kicsit hosszabb volt a szünetünk, mint a magyar iskolákban. Ezt követően a megszokott ütemben következett az új évfolyamunk. Eltérést csak a 8. év hozott.

Év végén (1943 június) elköszöntünk, mint mindig, már akkor is sajnáltam a búcsút, de nem tudtuk még akkor, hogy ezekkel az osztálytársakkal soha többet nem fogunk találkozunk. Nehéz ma már erre gondolni. De sok változás történt ezt követően!

A következő időszakról a folytatásban mesélek tovább.